

HARANGI ANDREA*Terror a családban*

Morvai Krisztina azonos című könyve a Magvető Kiadónál jelent meg, 1998-ban. Hiánypótló munka. Magyarországon a feleségbántalmazásnak nincs szakirodalma. (A szerző „feleségbántalmazás” címszó alatt tárgyalja a volt feleség, illetve az élettárs és a volt élettárs bántalmazásának problémáját is. Az ezzel összefüggő gyermekbántalmazást szorosan együtt tárgyalja az előbbi problémával, arra mindenhol felhívja a figyelmet.)

Nem mindennapi vállalkozás olyan témát kutatni, vállalni szélesebb nyilvánosság előtt, amiről eddig nem sokat hallhattunk, sem mi, a témával valamilyen szempontból kapcsolatba kerülő szakemberek, sem a szélesebb közvélemény. Szokatlan a hang, szokatlan és imponáló a jogászno fellépése a bántalmazott nők, gyerekek, hozzátartozók védelme érdekében. A könyv méltán tarthat számot nemcsak jogászok, társadalompolitikával, szociális munkával foglalkozó szakemberek és az érintettek, de gyakorlatilag minden érdeklődő állampolgár figyelmére. A szerző jól érthető, tárgyilagos nyelven mondja el témáról gyűjtött gondosan összeszedett ismereteit. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyi bátorság kellett ennek a kutatási anyagnak a közreadásához.

Morvai több ezer, a témába vágó bírósági ügy esetét dolgozta fel, érintve az ügyekkel kapcsolatban született ítéleteket. Ezekből statisztikát is összeállított. Ezenkívül több mint félszáz mélyinterjú készített, bántalmazott feleségekkel. A könyv olvasása során így egyszerre tudjuk nyomon követni a bántalmazás mindennapi természetét és a különböző szintű döntési folyamatok során a jogalkalmazók, hatóságok számára megfogalmazódott problémákat.

Az erőszak semmilyen formájában nem magánügy és nem családi ügy egy modern polgári társadalomban – mindenekelőtt erre hívja fel figyelmünket a szerző. Az erőszakos viselkedés – az önvédelem eseteit kivéve – nem megengedett magatartási forma egyetlen ilyen társadalomban élő ember számára sem, a hatóságok fellépése ezzel szemben kötelező.

A továbbiakban vázolja a feleségbántalmazás jelenségcsoportjának természetét, meggyőzően érvelve amellet, hogy a család intézményén belül zajló erőszak nagyon hasonló képet mutat a társadalom más intézményein belül zajló erőszakos cselekedetekkel. Mindenekelőtt a zárt, ún. totális intézményekben zajló erőszakos megnyilvánulásokra hoz példákat, börtönökből, lak-tanyákból. Totális intézmény egy társadalom minden olyan intézménye, amely a bekerülő emberek teljes személyiségének uralására törekszik, s lehetőleg minden hatalmi, gazdasági, kulturális pozíciójuk felett megpróbál kontrollt, ellenőrzést gyakorolni.

A modern polgári társadalomban különösen a család leggyakoribb formája: az ún. nukleáris család, de általában a szülők és esetleg a gyermekek, vagy valamely szülő és a gyermekek közös háztartásban való együttélése nem tekinthető totális intézményi formának, azt éppen egy nagyobbfokú rugalmassággal, a személyes hatalmi, gazdasági, pszichikai igények differenciáltabb figyelembevételével szoktuk leírni. Ezért is tűnik első látásra meglepőnek, hogy a szerző a totális intézményekben elszenvedett erőszakhoz hasonlítja a feleségek, élettársak, gyerekek, hozzátartozók által elszenvedett erőszakot.

Valójában azonban lehetséges a nukleáris családnak, kis családnak olyan szélsőséges formája, amely működése egészében közel állhat egyfajta totális modellhez. Ennek egyrészt tudatos, másrészt tudattalan kialakítása sok esetben már nem sokkal a felnőttek házasságkötése, együttélési megállapodása után elkezdődik, s a folyamatban a megszokott, hagyományos házastársi, élettársi viselkedések és az elnyomó, a család normális működését veszélyeztető, az egyes családtagok szabadságát, emberi méltóságát erősen korlátozó magatartások eleinte nehezen elkülöníthetőek, majd torz családi együttélést hoznak létre. Ez a folyamat többnyire egy erősebb elszigetelődést, illetve a fenyegetett, erőszakot elszenvedő, bántalmazott fél sok esetben tudatos elszigetelését jelenti a tágabb környezettől, tágabb családtól, barátoktól, munkatársaktól, szomszédságtól, hivatalos szervektől. Csak így lehetséges kialakítani egyfajta totális kiscsaládi modellt, amelyben egyes felek fizikai és pszichikai épsége veszélybe kerülhet, kiszolgáltatottságuk teljessé válhat.

E folyamat ellenében fel kell és fel lehet lépnie az adott család kapcsolati hálójába tartozó (vagy egykor tartozott), formális és informális szereplőknek, személyeknek és csoportoknak. Mind az informális környezetnek, mind a formális résztvevőknek sokszintű segítséget kell kapniuk ahhoz, hogy az adott család problémáját megítélhessék, s hogy szükség esetén hatékonyan segíthessenek a családban lévő bántalmazottaknak.

A család fogalmának interaktív, kommunikációs viszonyokkal, belső szereprendszerrel való megközelítéseire gondolva a társadalom részéről a mentálhigiénés segítség különböző formái a fontosak, mind a bántalmazottak, mind a bántalmazók segítségével. Különösen fontosak az egyéb magatartási minták felmutatásával kapcsolatos társadalmi diskurzusok ösztönzése, preventív erejük miatt is.

A család fogalmának funkcionista megközelítéséből kiindulva a családot olyan rendszernek tekinthetjük, amelynek van bizonyos, nem elhanyagolható önállósága, ugyanakkor a társadalom része, annak más alrendszerivel sokszintű kapcsolatban áll.

Az asszonyverés-feleségverés jelensége hosszú éveken, évtizedeken keresztül a bántalmazó által tudatosan fenntartott erőszakos viszony, amely leggyakrabban a társra és/vagy a gyerekekre, esetleg más hozzátartozókra is kiterjed. Mindezen személyek pszichikai, fizikai, szexuális erőinek, énképének szándékolt rombolását valósítja meg.

A fizikai és szexuális bántalmazás mellett leggyakoribb megnyilvánulási formái: a már említett elszigetelés, elmagányosítás, a mozgásszabadság és cselekvési szabadság korlátozása, a pénzzel való visszaélés, a folyamatos

bírálat, gúny, sértegetés, a nem verbális megalázási módok, az állandó bizonytalanságban tartás, a külső szexuális kapcsolat nyílt és bántó folytatása, a tárgyak rongálása, az állatok bántalmazása, a fenyegetés, zaklatás a kapcsolat megszakítása után is, vagy ezen elemek valamilyen keverése a bántalmazó részéről.

A jelenségnek van ritmikája, ciklikusan ismétlődő szakaszai különíthetők el, dinamikájában azonban a jobb periódusokat is figyelembe véve többnyire viszonylag egyértelműen halad a végkifejlet, a bántalmazottak személyiségének és testének teljes szétzúzása felé. Ez a dinamika nem tűri el az esetleges kilépést, a bántalmazó és bántalmazott(ak) közötti interakciós stratégia olyan, hogy az a bántalmazottakat is a kapcsolatban tartja. Éppen ezért a legnagyobb veszély akkor leselkedik a bántalmazottakra és nem egy esetben ez a pont a torz szerepleosztás vége, amikor a feleség, élettárs megpróbálja félbeszakítani a kapcsolatot, és ezt partnere tudomására hozza, netán meg is szakítja az életközösséget. A bántalmazó az általa többnyire előnyösként megélt pozícióit feladni nem hajlandó, azt megpróbálja minden áron védelmezni. A kapcsolat igen gyakran valamelyik fél halálával végződik.

Egy bántalmazási cikluson belül viszonylag jól elkülöníthető három szakasz: a növekedő feszültség periódusa, amelyben a bántalmazó egyre agresszívebbé, a többi családtag számára egyre nehezebben kezelhetővé válik. (Ez a periódus esetenként el is maradhat.) Az akut bántalmazási epizód a ciklusoknak az a része, amelyben a legerőszakosabb cselekmények zajlanak a bántalmazó és a bántalmazottak között. És persze a „nászút” periódus, amely a kapcsolatbantartás fontos eleme. Lényege, hogy a bántalmazó saját, másfajta vágyainak is engedve, időnként a bántalmazottak szemében is pozitív tartalommal tölti meg a kapcsolatot, azt a vágyképet keltve, esetleg ki is mondva, hogy ez ezután mindig így lesz. Az esetleírásokból azonban jól tudjuk, hogy erre vajmi kevés az esély.

A társ bántalmazása nagyon sok esetben összefügg a gyermekek bántalmazásával, erre a szerző következetesen rámutat a téma minden aspektusa kapcsán. A gyermek bántalmazásának számít az is, ha előtte valamelyik szülőjét pszichikailag, fizikailag vagy szexuálisan bántalmazzák. Sajnos, gyakori a gyermekek közvetlen pszichikális, fizikai és szexuális bántalmazása is. Mindez önmagában is sok problémát felvető jelenség, ami szintén nemrég került a figyelem középpontjába, az 1997. évi XXXI., a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról alkotott, ún. Gyermekvédelmi törvény elkészítése és elfogadása kapcsán.

A szerző hangsúlyozza: nehéz az elején meglátni, hogy mikortól válik betegséggé, kényszeres cselekvéssé a másik akaratának megtörése, de még idejekorán fel lehet ismerni a torzulásokat, ha társadalmi vagy kisközösségi szinten is tudatosabban kezeljük a problémákat.

Fontos a hatóságok (rendőrség, gyámügy, önkormányzatok stb.) határozottabb szerepvállalása a probléma kezelésében. Jelenleg nem nagyon mernek lépni, tanácstalanok, de hibákat is elkövetnek – mondja a szerző. A bántalmazott nők jogait, érdekeit Magyarországon ők csak igen korlátozottan képviselik. A szerző azt is szemlélteti, hogy az adott probléma egyes részeivel kapcsolatban vannak jogszabályok a Büntető törvénykönyvben, a Gyer-

mekvédelmi törvényben, és gyakorlatilag minden olyan törvényben, amelyhez a probléma adott aspektusai tartoznak; a hivatali, rendőri, gyámügyi, bírói jogalkalmazás viszont messze nem ezeknek megfelelően jár el.

A családon belüli bántalmazás a könyv leírása szerint olyan terület, ahol a szokásjog mind a mai napig erősebben érvényesül az írott jogszabályoknál, és ez alól a hivatásos jogalkalmazók sem kivételek. (A szerző nem fogalmaz ennyire sarkosan, maga is a jogásztársadalom tagja, de a nem kielégítő hivatali jogalkalmazás az egyik alapvető jelenség, amit a könyvben megpróbál körülírni.)

A tételes jogszabályokkal foglalkozó részben nem ártott volna a laikusok számára bővebben leírni, hogy mi a magánindítvány, kiknek az érdekeit védi, miért fontos általában, továbbá hogy melyek azok a bűncselekmények, amelyek bejelentése eljárás megindítására önmagában nem elegendő, és amelyek kapcsán az eljáráshoz magánindítványt kell benyújtani. Ezzel kapcsolatban csak egy-egy példát kapunk, holott egy esetleges eljárás törvényi garanciáival igen fontos lenne az érintetteknek is tisztában lenniük.

Ít jegyzem meg, hogy a témát érintő nemzetközi egyezségekre, határozatokra való kitekintésen kívül nagyon hiányoltam egy rövid nemzetközi statisztikai adatsort, illetve egy rövid leírást a bántalmazott nők és gyermekeik intézményi elhelyezésének és ellátásának külföldi példáiról. A szerző járt külföldön, nyilván többféle modellt látott.

A bántalmazás okait a szerzőnek nem sikerült mindenre kiterjedően meghatározni, de ez talán nem is ennek a könyvnek a feladata. Elnagyoltam, egy-két családdal kapcsolatban ír csak némelyik szociológiai elméletről. Nem hangsúlyozza eléggé, hogy a bántalmazó férfiak sok esetben maguk is alacsony szinten, nehéz gazdasági-társadalmi pozíciókban élnek, igen korlátozott hatalmi-érdekérvényesítési lehetőségekkel, ami természetesen nem felmentés, pusztán tény. Igaz, a jelenség jobb gazdasági-társadalmi-érdekérvényesítő pozíciókkal bíró emberek között is előfordul, de valószínűleg számottevően alacsonyabb arányban, és itt a bántalmazottaknak a saját jobb pozíciói miatt összehasonlíthatatlanul jobb lehetőségeik vannak a nem megfelelő kapcsolatokból való kilépésre.

Magyarországon ez ma azt jelenti, hogy vannak bizonyos rétegek, amelyekben az esetleg bántalmazott nőknek – amennyiben a kapcsolat már említett dinamikájából ki tudnak szakadni – van lehetőségük független, önálló életet kezdeni s kisebb pozíciós veszteségek ugyan ebben az esetben itt is rendre előfordulnak, de ezek a nők konvertálható tudással rendelkeznek arról, hogy miként működik a társadalom; megfelelő kapcsolati tőkájuk van, lakásuk van, tudnak szerezni, szaktudásuk van és jók a munkaerő-piaci pozícióik.

Azután ott vannak a széles középrétegek, amelyekben az önálló életvitel ha nem is könnyen, ha nagy pozíciós veszteségekkel is, de valamilyen formában még megvalósítható. A nagy számú hátrányos pozícióban lévő embernek azonban, különösen, ha nő, alacsony képzettséggel, ma ebben az országban nincs lehetősége önálló életkezdesre.

Az intézményi fejlesztés, a jogalkalmazás szellemének változása fontos tényező, de a szélesebb társadalmi, gazdasági viszonyoknak kell változniuk ahhoz, hogy a hátrányos társadalmi pozíciók, a nem megfelelő magatartási,

életvezetési minták átörökítése szűküljön. A bántalmazói kapcsolatok belső dinamikája mellett ezért nehéz a nőknek az ilyen kapcsolatokat önerejükől felszámolni.

Ami a statisztikákat illeti: a szerző az 1995-ös év magyar jogeset anyagát tanulmányozva érdekes adatokat mutat be. Az anyagot egyrészt az elkövető és a sértett neme szerint rendezte (férfi tettes, női tettes, férfi sértett, női sértett), másrészt az elkövető és a sértett között az elkövetéskor fennállt kapcsolat alapján (a; egymás számára ismeretlenek; b; hivatalos vagy munkakapcsolat; c; szomszéd, barát vagy ismerős; d; rokon, hozzátartozó, kivéve a házastársi vagy élettársi kapcsolatot; e; házastárs, volt házastárs, élettárs, volt élettárs).

Néhány adat, számított adat a kutatásból: „'95-ben a felnőttek sérelmére elkövetett, halállal végződő, szándékos, élet és testi épség elleni bűncselekmények tetteseinek mindössze 11 százaléka nő, amíg az áldozatok között a nők aránya 41 százalék.”

„Amíg a férfi sértettek száma a vizsgált mintában a férfi elkövetők 69 százaléka, nem egészen háromnegyede, addig a női sértettek száma a női elkövetők 380 százaléka, azaz majdnem négyszerese.”

„A bűncselekmény következtében meghalt nők több mint a fele a házastársa (volt házastársa) vagy élettársa (volt élettársa) áldozata lett (80 női sértettből 48, azaz 60 százalék).”

„Száz megölt férfi közül tizenháromat öl meg a házastársa vagy élettársa, száz megölt nő közül hatvanat.”

„Magyarországon majdnem minden héten megöl egy nőt a hozzá (formálisan) legközelebb álló vagy legközelebb állt férfi.”

A szerző egyértelműen szélesebb társadalmi összefogásra számít: könyvében egy teljes részt az összefogás lehetséges módjainak szentel. A nem érintett és nem szakmaszerűen bántalmazottakkal foglalkozók mellett mindenki más is tud segíteni – írja –, az úgy közvetett és közvetlen személyes pártolásával, anyagi és nem anyagi támogatásával.

A szerző praktikus tanácsokat is ad a bántalmazott nőknek, címeiket, telefonszámokat közöl, ahová az érintettek fordulhatnak. Amennyiben a bántalmazottak már elviselhetetlennek érzik kapcsolatukat a bántalmazóval, lehetőleg gyermekeikkel együtt, de határozottan a menekülésre biztatja őket a szerző.

A családjukból már kimenekült és talpra állt nők történeteik közül összesen négyet olvashatunk a könyvben. Nagyon fontos, hogy ezek publikusakká váltak, mégha igen csekély számban is. A szerző készített néhány olyan mélyinterjút, amelyek alanyai, bántalmazott nők gyermekeikkel, esetleg hozzátartozóikkal együtt emberfeletti erővel és akarattal, természetesen a gazdasági-társadalmi pozícióik adta téren belül, de kikerültek a bántalmazás alól, sikerült valamifajta létbiztonságba jutniuk.

E könyv témájának társadalompolitikai szempontú átgondolása sürgető feladat, társadalomtudományi kutatása érdekes eredményeket hozhat.